

ՓՈԽՈՒՄՆ ՅԱՍՆԵՍ

ՊԱՐՈՆ ԽԱՉԱՏՐԱՅ ՊԱՐՏԻՉՊԱՆԵԱՆ.

Այս մեր ազգասեր, բազմամուտ, բարեբարոյ եւ ազնիւ բարեկամին մահուան գոյժը այնչափ աւելի տրտմութեամբ լցուց մեր սիրտը՝ որչափ որ մօտերս ի Փարիզ եւ ապա ի Կոստանդնուպօլիս գտնուած ժամանակը մասնաւոր կերպով մը իր մտերիմ բարեկամութեան արդիւնքը վայելեր էինք նաեւ մենք Ամսագրոյս ծաղկելուն, ազգային Արեւելեան վարժարանին հաստատուելուն, եւ մեր ամենայն ձեռնարկութեանց յաջողելուն մէջ։ Այսպիսի մեծ կորստեան մը վրայ զմեզ մխիթարողը աստուածային ամենասուրբ կամքն է. բայց ոչ սակաւ սփոփանք եղաւ մեր ցաւագնեալ սրտին նաեւ հետագայ ներբողական գրուածքը՝ որ հանձարեղ մտքի եւ զգայուն սրտի մը բնական եւ պերճախօս բոլորման է, եւ զոր ամենայն սիրով եւ փութով կը հրատարակենք (առանց ամենեւին փոփոխութիւն մը ընելու եւ ոչ իսկ ուղղագրութեանը մէջ) իբրեւ գեղեցիկ արձան յիշատակի ճշմարիտ բարեկամութեան հեղինակին առ հանգուցեալ բարեկամն մեր։

—

Քանի մ'օր կայ, բարեկամներու շատուր խումբ մը լռիկ մընջիկ ի գերեզման կ'ուղարկաւորէր դագաղ մը... սեւաթուր բօղով։ Հեծկըլտուքներ ու հառաջանքներ կ'ընդհատէին մերք ընդ մերք բազմութեան խոր լռութիւնն ու կը խառնվէին քանանայից ու երգեցիկ մանկերտոյն դամբանական տխուր եղանակներուն։

Ո՞վ էր անի որ դագաղին մէջ պատկած՝ իր շուրջը կը ժողվէր իր բարեկամներէն անոնք որ կըրցած էին իմանալ իր մահին սեւ լուրը։ Ոչ որ այն յուղարկաւորութեան տոնէն արտասանէ կ'իշխէր զայն անունը մանաւանդ որ այն յանկարծահաւ սարսափելի հարաւածին տակ ճընշված՝ սըրտապատառ կային ամենքն, իբր անշունչ։ Եւ ո՞վ արդեօք կ'իշխէ հարցնէլ առջի բերան, երբ ճամբան յուղարկաւորութիւն մը հանդիպի, բէ ո՞վ է այն մարդն որ դագաղին մէջ կը պտակի։ Ով կ'ըլլայ ըլլայ. ամեն մարդ, ծանօթ ու անծանօթ, պտտկառանօթ կանկ կ'առնեն այն դագաղին առջեւ եւ յարգական կեցվածքով կը բարեւեն այն մեռելն որ մարդ ան ալ մեզի պէս՝ այս աշխարհէս անցաւ, օրեր տեսաւ։ Է որ զըսարբ՝ Է որ դժբախտ, կենցաղ մ'ունեցաւ քիչ-շատ մերիկին նման, եւ որ ալ այժմիկ մեկ աշխարհէն ի միւսն անցած է։ Սակայն այս հաճապա-

գօր պատահած մահերուն մէջ, այն անհատնում մարդերուն մէջ որոնք ուշ կամ կանուխ իրենց օրը կը վըճարեն, երբեմն ալ անանկներ կը պատահին, որոնց կեանքը՝ զրէրէ ուրիշ շատերու ալ կեանքն էր, որոնց վարքը՝ ուրիշ շատերու ալ վարքը, եւ որոնց մտածութիւնը՝ ուրիշ շատերու ալ մտածութիւնն էր եղած, որոնց արեւը վերջապէս՝ ուրիշներու վրա ալ կը ցոլանար, եւ երբեմն իսկ բովանդակ ազգի մը վրա։

Ասանկներէն մեկն էր անս Պարոն Խաչատուր Պարտիզպան, որի վերջին մնացորդաց յետին պատիւն ու մեծարանքը կ'ընծայվէր, այս տարի լուիսի 20էրորդ օրը։

Դնք՝ որ գուցէ արհամարհոտ քննիծաղ մը կը ճգէր սոյն անունը լսելով, տղայական չափազանցութեան մը տալով մեր այս խօսքերը. դնք՝ որ ձեր անբառամները մարմարին մասնոյներու համար կը պահէր. դնք՝ որ ձեր բանաստեղծական լանգերը ոսկի դափնիներու միայն սեպնականած էր, դուք չ'էր կրնար զգալ ինչ որ զգացին անոնք որ ըզՊարտիզպան կը ճանչէին, որ անոր ըրած ազգային բարիքները զիտէին, եւ որ անոր զըլսի ու սըրտի ազնւական կիրքերը փառքերէ, պատիւներէ ու ոսկի պսակներէ վեր կը համարէին։ Անի որ սոյն տողերս կը գրէ՝ այն այժմիկ, ցաւագին սըրտով, անոր կեանքին վերջին մասին վկայ ըլլալով կը գրէ. բարեբաստիկ անձերէն է ինքաւոր Պարտիզպանին պատուական բարեկամութեան բարիքները վայելած էն. անոր սըրտին Էն խորին ծալքերը բացված էն իր աչքին առջեւ ու քանի մը տարի անոր հետ զրէրէ մի կեանք անցուցած է մտքով ու զաղափարներով։ Ափսոս, ինք՝ զինքն արդէն շատ տկար կը զգայ՝ տարիներով իր աչքին առջեւ ունեցած օրինակը ամենուն աչքին առջեւ ալ զծագրելու համար։

Պարոն Պարտիզպանին ծնունդն է 1809, Նոյեմբեր 14, Պօսֆորի Իսկիւտար քաղքին մէջ։ Թըւականը միայն կը ցուցնէ բէ մեր ազգին համար խառարի եւ յետին տգիտութեան ժամանակի մը մէջ է ծնած, երբ ոչ զըսորոց, ոչ զիբր, ոչ դասատու եւ ոչ իսկ բնաւ ուսման սեր ու յարգ կար ազգին մէջ։ Իր խոնարհ ու աղքատիկ ծնունդն ալ կը զըրկէր զինքն անտարակոյս դաստիարակութեան այն ցանցաւ միջոցներէն որ կային ալ նէ՝ հարուստներուն էին պահ-

ված: Ի՞նչպէս կըրցաւ իր ուսումնասիրութեանն ու մանաւանդ իր բնական կոչումէն յառաջ մղեալ, այն տգիտութեան քանձրամած խաւարներու միջեւէն էւ իր նըստս վիճակէն, լեզուաց էւ գիտութեանց լուսաւոր բեւերու վրա բարձրանալ, էւ մինչեւ մեր օրերն իսկ, գիտցած լեզուներովը, գիտութիւններովը, գրական հրմտութիւններովը, պէս պէս ներհուն տեղեկութիւններովը էւ մանաւանդ խոհական գրելովն ու ազնւական սըրտովը, հագազիւտ անձերէն մէկն հանդիսանալ ազգիս մէջ: Ասի միշտ նշանաւոր անձերու մենաշնորհն է եղած, էւ միայն Աստուած գիտէ յետին նսեմութեան մէջէն ազգի մը լուսաւորութեան բեւարկուներ յարուցնելու գաղտնիքը:

Պարոն Պարտիզպան՝ ազգային գրականութեան ունեցած հրմտութիւններէն գատ, երոպական քանի մը լեզուներու ալ քաջածանօթ, անոնց մէջ ըստացած էր բնական գիտութեանց հրմտութիւն էւ քանակագիտութիւնն (մաթեմաթիք) իր ամէնէն էւել սիրած ուսումըն էր, որի մէջ քաջ էւ երեսելիներէն մէկն եղաւ: Ափսոս որ գիտութեանց այս գանազան մատերուն վրա իր երկասիրութիւնները քաջուն մնացած են, որ մէկն ալ բարեկամներու քով ցիրուցան՝: Սակայն կան անանկ գործեր ալ, որոնք քեպետ յատկապէս իր անուանովը չ'են հրատարակված, բայց իր ներշնչելովը, քաջալերելովը, առած լոյսերովը էւ իրմէ քաղված տեղեկութիւններով կամ իր սըրբագրութեամբը գլուխ ելած են: Իսկ իր արդիւնքը ստվով աւելի մեծ է, որ ազգին մէջ անանկներ յարուցած է ինք իր աշխատութեամբն ու խրախուսանօթը, որ կամաց կամաց կարօղ ըլլան՝ օր մը ազգին այդ պիտայրները լըցնելու:

Ազգին տգիտութեան ու բշտաւորութեան ատենը, ինք ուսման ձաշակն առած՝ ինք նաեւ պարագլուխ կ'էցած է այն բարերար մարդոց, որոնք ազգին բըմբած վիճակին մէջ անոր շարժում մը տալու, ուսման սերը ազգայնոց սըրտին մէջ արծարծելու, ղըպրոցներու հիմնարկութիւն ընելու, դաստիարակութեան նոր նոր դիւրին մեթօտներ պատրաստելու, պարզ էւ ընտել ռոճով դասագիրքներ խըմբագրելու էւ ճըշմարիտ դաստիարակութեան բարիքները ազգին վայելել տալու առաջին պատճառ ու շարժառիթ եղած են: Ի՞նչ կորովի ու հեռատես միտք պետք է, անանկ

ատեն մը ազգին բարգաւաճման միակ ճարը դաստիարակութեան մէջ տեսնելու համար. ինչ էռանդ է հաստատմտութիւն պետք է ատի ազգին հասկըցնելու համար. որ աստիճան անձնորացութիւն է. ինչ աներկէսան սիրտ պետք է ամէն տեսակ արգելքներու դիմագրաւ ըլլալու համար. ինչ հայրենասիրութիւն է անյողողող արթութիւն պետք է ամէն տեսակ հալածմանց համբերելու համար: Օ՛հ, երբ մարդս ներկային մէջ միայն ընկըղմած ըլլար, երբ անհուն ապագային հաւատ չունենար իր ներսէն, երբ վերջապէս սահմանաւոր էւ ժամանակաւոր ըլլային մարդոս ակնկալութիւնները, ինչո՞ւ առաքինի մարդը այս աստիճան նահատակութեան յանձնառու ըլլար, մինչեւ զոն ընելու ջափ իր անձը հայրենեաց սիրոյն էւ ազգին ապագային համար, զոր էւ ոչ իսկ աջրովը տեսնելու էւ միխրարվելու լոյսն ունի: Եւ լաւ ուշ դրէք. հայրենիք մը որ կայ, հայրենիք մը որ իր փառքին մէջ կըփայլի, սիրելը դիւրին է. իսկ Պարտիզպան՝ այն հայրենեաց նըսիրած էր զինքը, որ ընկած էր էւ անփառունակ...:

Պարոն Պարտիզպան՝ իր 'ասպարեզ մտած օրէն իրեն խոչընդոտ ունեցաւ, զըլխաւորապէս՝ ուսմկութեան այն անձոնի գաղափարները, որ իր ատենին տիրօղ գաղափարներն էին: « Ուղղականն ու Սէռականը փոր չը կըշտացնէր, » էւ « Շատ կարգալը անհաստատութիւն կը բերէ, » այս առածները հասարակութեան ոսկրներուն ծուծին մէջ անցած էին. ուսմկն ապանկ միտքերու հետ ի մի մարմին եղած էր: Այս էւ ասոնց նման նախապաշարումները խել հանել անոնց մըտքին մէջէն էւ փոխանակ նոր գաղափարներ տընկել, բոլոր հասարակութիւնը յայր այլ փոխել, ուսումնատեաց ազգ մը ուսումնասեր ընել... այս ինչ էրազ. էւ սն եղաւ Պարտիզպանին էւ իր այն ատենի համախոհներուն արդիւնքը: Դարձեալ ուսումնականաց անդատիւ վիճակը, վարժապետի նըստացեալ անունը, այն կոյր տգիտութեան ատեն ոչ սակաւ արգելք էին իր ուսումնասեր փափարներուն կատարմանը. զի այնպիսի նըստս կարծված վիճակի մը մէջ՝ մարդոս խօսքը ազդեցութիւն չ'ունենալով՝ արձագանգ ալ չ'ունենար, էւ անանկով միս միմակ մնացած բոլոր ազգին մէջ, կը նայիս բարե-

¹ Կը լուսանք քէ մօտերս ի լոյս ընծայվի իր յօրինած Թըսագիտութեան (առիթմիքիք) մէկ պատուական ու ընդարձակ

դասագիրքը, ինչպէս ապահովցուցին մեզ իր աշկերտներէն մէկ քանին:

կամներդ անգամ կը խնդան վրադ, որոնք ալ կը խընտան վրադ ու կը մեղադրեն քեզ : Եւ ինչ անտանկի բան է հալածանքներու մեջ սա տեսակ մը հալածանքը, որ երբ զուս օգտակար գործ մը գործելու սաստիկ համոզումն ու գիտակցութիւնն ունիս, եւ նոյն համոզմամբ աշխատած, տըքնած, միտքդ չարքարած, ըդեղդ նեղը լծած, բանկազին ժամերդ եւ մինչեւ անգամ առողջութիւնդ անխնայ զոհած

քեան պաշտօնով : Առաջները՝ Մայր եկեղեցոյ ուսումնարանին մեջ, յետոյ Իսկիւտարի ձեմարան անունով համբաւեալ դըպրոցին մեջ, Ետերը Պէշիկ-բաշի եւ Իսկիւտարի դըպրոցներուն մեջ, քէ տնօրէնութեամբ եւ քէ իտալերէն կամ Ֆռանկերէն լեզուաց եւ քանակագիտութեան ու աշխարհագրական ուսմանց դասատուութեամբ, մեծ եւ անճանճի աշխատութիւն ունեցաւ, եւ որ մեծ եւս է՝ շատ անգամ ալ ճրի :

ՊԵՐՈՆ ԻՍԶԱՏՈՒՐ ՊԵՐՏԵԶՊԵՆ

(Փորագրեալ ըստ լուսանկար օրինակին Խ. Պ. Միսաքեանն :)

Ես այն բանին համար, կը նայիս ըրածիդ յարգը չը ճանչեղով, կ'ելեն ծաղր կ'ընեն քեզ անդին, չըպիտնւմարդիկ... :

Նրբ ազգը ուսման պիտանութեանը վրա քիչ շատ համոզված էր եւ փորձ մ'ընելու Ետեւէ կ'ըլլար, բացված դըպրոցները մէկէն տեսին ըզՊարտիզպան, դասատուութեան բեմին վրա կամ ներքին նոգաբարձու-

Արդիւնքն ալ իր աշխատութիւնը պսակեց : Լեզուագետ ու բարեկիրք պատանիներ դուրս ելան այն դըպրոցներէն եւ մինչեւ հիմա պատիւ կ'ընեն ազգին :

Ասանկով Պարոն Պարտիզպան քիչ շատ իր փափաքին հասած կըրնար սեպլիլ. ազգին մեջ որ եւ է շարժում մը կար եւ ուսումնասիրութիւնը երբայով

կը զարգանար : Իր ըսկըսած գործն ալ առաջ տանելու է. նոյն եռանդով աշխատելու. կարօղ անձեր էլած էին ազգին մէջ : Այն միջոցին ըսկըսաւ. իր ճամբորդութիւնները յ'Երուսալ, ուր ազգային պատանիներ կը տաներ իրենց ծնողաց ծախարովը, Բարիզի դըպրոցներուն մէջ զանազան արհեստ է. գիտութիւն ուսնելու : Հոն ալ դարձեալ՝ առ հասարակ ամեն ազգային պատանիներու վրա ունեցած անձնութիւն խնամներովը, անխոնջ հրկոյողութեամբը ու հայրաբար պաշտպանութեամբը, ոչ միայն այն պատանեաց ծնողացը, այլ է. Երուսալացոց ալ սերն ու համակրութիւնը կըրցաւ գրաւել իր վրա :

Բարիզէն դառնալուն՝ ալ կարծես քէ յոգնած, ուժարափ է. ուրիշներու ցառովը կըշտանալով իր դիւրագգած սիրտը հալած մաշած, ձեռնքափ աշխըրհի գործերէն, առանձնութեան մէջ կ'ուզէր բաղվիլ : « Պօլիս դառնալուս բուսական կեանք ալիտի վարեմ » կը գրէր Բարիզէն, դեռ չը մեկնած : Երբ Եկաւ ի Պօլիս, շատ բան կերպարանափոխ եղած էր, ազգային շարժումը յետ ընկըրկում մ'ըրած էր. ազգին վիճակը հիմնական բարեխառութիւններ կը պահանջէր : Ուստի ազգին հարկեցուցիչ գործերը շատ խլեցին դարձեալ զինքն իր հանգիստէն : Ազգային Ռասումական խորհուրդին է. Ազգային Սահմանադրական լանձնաժողովին Էն գործունեայ անդամներէն մեկն Էդաւ, է. իր բազմաժամանակեայ փորձառութեամբը, սուր դատողութիւններովը է. յուսաւոր խորհուրդներովը, մեծ մասնակցութիւն ունեցաւ Երկու ժողովներուն ալ աշխատութեանցը մէջ :

Ասանկ անա՝ Պարոն Պարտիզպան, իր մարդու հասակ ունեցած օրէն մինչէ. իր վերջին ժամը, ամեն տեսակ գաղտնի քէ յայտնի յարձակմանց ու հալածմանց ենթակայ ըլլալով է. զամենն արհամարհելով, մտադիւր տարաւ. ամենն ալ, առանց բնաւ իր շահը բընտըռելու, ազգին համար ու ազգին համար միայն աշխատելով՝ իր ոգեպանիկը միայն խընդրելով Աստուծմէ, է. ուրիշ իր անձնական հոգերը հովին տալով... : Յիբաւի՝ մեծամեծ օգուտներ ալ ունեցան իր ազգասէր ջանքերը է. իր ըսկըսած օրէն մինչէ. այսօր ազգը բանի մը բոլի առած կըրնայ սեպվիլ յառաջդիմութեան ճամբին մէջ :

Ասոնք ըսելով անտարակոյս ըսել չ'ենք ուզէր քէ Պարտիզպան ինք մինակ էր այս դժարին գործն ի գլուխ հանող, ինք մինակ էր ազգին այս շարժումը

հաղորդող : Զէ. մարդու մը արժանիքին ու յիշատակին դէմ անհրաւիլ չ'է մեր միտքը. գիտենք ու կը վկայենք անաչառ. որ իր հոգովը վառված ուրիշներ ալ կային որ իր ջանքերուն կ'ընկերանային է. համարալ կ'ընրանային իր մտած ասպարեզին մէջ. բայց անոնցմէ որոնք վաղ ընկան ամենակեր մահին ճիրանը, որոնք յուսահատ ազգին վիճակին վրա՝ շուտ պաղեցան իրենց եռանդէն, է. կամ Ղովտի կնոջ նման Ետեւնին դառնան, աւաղելով դեռ մօտաւոր անցեալը : Պարոն Պարտիզպան չը լքաւ, չը վհատեցաւ, է. միշտ ազգային շարժման գլուխն անցած, Երբէք կանկ չ'առաւ : Լուսաւորեալ ազգասէր է. ճըշմարիտ յառաջադէմ, Երբէք յոյսին աճիլն իրեն նեղութիւն չը պատճառէր, է. Երբէք անցեալն աւաղելու է. ապագայէն Երես դառնէլու. տկարութիւնը չ'ունեցաւ : Նոր նոր սերունդներ, նոր պատանիներ, նոր գաղափարներով միշտ 'զինքն իրենց համամիտ ու գործակից գտին, ուր որ պատանեկութեան չափազանց եռանդը է. անփորձ հասակին տհասութիւնը՝ անկարելի կամ արտառոց բաներու ձեռնարկել չըտային 'զիրենք :

Այս աստիճան անձնութեամբ ազգային յառաջդիմութեան, է. այսքան աշխատութիւն է. այսքան արդիւնք, հերիք էին արդեօք Պարտիզպանին յիշատակին համար : Սակայն հոս չ'էն լմըննար իր առաքինութիւնները : Իր մեծ հոգին շատ ընդարձակ էր. ազգի մը սերը միայն չ'էր կըրնար 'գանի լըցնել : Կը սիրէր անի բոլոր մարդկութիւնը է. ըզ մարդիկ ուրոյն ուրոյն : Վերջին տարիները ամեն բանէ Եւել պատմութիւն կարդալու Ետեւէ ընկած է. պատմութեան իմաստասիրութեան մեջէն իր հասուն խելովը առողջ գաղափարներ բաղելով, մարդկային ազգին վիճակին բարեխառութեան ու բարոյական է. նիւրական բարգաւաճման հոգը 'զիր գլուխն ալ կ'ըզադեցնէր այս դարին տիեզերական է. ազընամիտ գլուխներուն հետ : Սակայն մարդկութեան վրա իր ունեցած փափաքներուն ու յոյսերուն մէջ չափաւոր՝ Երբէք պատրանաց ըմպանակէն չ'էր արբած, է. յանդուգն երազներով ու ծայրայեղ միտքերով՝ Երեսակայութեան բռնիչներուն վրա՝ անկարելոյն ըսփիռները Երբէք չ'էր խոյացած... : Ասանկ ընտիր է. առողջ գաղափարներու տէր ապրելովը՝ մեծ պատիւ ըրաւ անշուշտ իր դատողութեանն ու մըտքին. իսկ մենք՝ միշտ աւելի սիրած ու պատուած ենք, իրեն

բով, իր սըրտին ձիրքերը, իր անկեղծութիւնը, անշահասիրութիւնը եւ անճնաբեր բարեկամութիւնը : Այնչափ էր իր անկեղծութիւնն ու անշահասիրութիւնը՝ որ մեծամեծ շահերու եւ պատիւներու առջեւ անգամ երբէք իր վեհանճն սիրտը չը զիջաւ, եւ մարդ մը կամ կարծիք մը շողոքորթէրու չափ չը նըստատացաւ : Բարձր վիճակի մարդոց հետ միշտ յարաբերութիւն ունենալով, այն յարաբերութիւնները՝ ուրիշներու աղկուարիւն ընելու եւ բարի խորհուրդներով ազգօգուտ հիմնարկութեանց ձեռնարկել տալու շան ածեց : Աշխարհի վայելքները չը կըրցան երբէք՝ զինքը փորձել, ոչ ալ ոսկոյն փայլը կըրցաւ : Չանոր աչքը շիւղեցնել կամ սիրտը հրապուրել : Ոչ միայն իր շահին չը գոհեց բնաւ ազգին կամ ընկերին բարիքը, այլ կարծես թէ այնքան ուրիշներու հոգը կը հոգար, որ իրենց բարձի բողի ըրած էր : Իր էն նեղ օրերուն անգամ՝ անտըրտունը իր վիճակին վրա եւ մոռնալով ինքզինքը, բարեկամաց կարօտութիւնը լըցնելու, անոնց ցաւին ցաւակից ըլլալու եւ վիշտերը մեղմացընելու կ'ընքանար : Շատերը՝ մեր մեջէն, եւ այլազգիներէն ալ, իր բարեբարութիւններովը ծածկած է : Կըրնայ ըսվի Պարոն Պարտիզպանին համար, թէ իր ձակատը գըրված էր « *ամէնուն ազէկում իւնը ուզէլ եւ ինք ազէկումէն երես չը տեսնէլ* : » Իր բոլոր կեանքը այս ձակատագրին լրումն էղաւ...

Այս ամեն գեղեցիկ ձիրքերուն հետ՝ մեղադրանք մը կալ որ շատ անգամ լըսված է Պարոն Պարտիզպանին վրա եւ որմէ գատ այլ մեղադրանք ոչ որ դրած է վրան. իր բարկասիրտ բնաւորութիւնը : Եւ ձվ արդեօք այս աշխարհէն անցած ատենը՝ երկրես փոխ առած կաւին հետ՝ մարդկային բնութեան յարակից տկարութիւններէն գոհն մեկ երկուքը չ'է ունեցած : Սակայն՝ սա՛յ ալ գիտնալ պէտք է որ բարկութիւնը միշտ եպերելի կիրք մը չ'է. կոխ ընելն ալ, ինչպէս կ'ըսվի հասարակօրէն նաեւ վիճաբանութեանց համար, ան'ալ ունի իր օգուտները. եւ վե՛հ մը՝ երբ օրինաւոր է, վիճաբանը մեղաւոր չ'է : Թո՛ղ ուրիշներ ատի իրեն իբր մեծ պակասութիւն մը մեղադրեն, մենք մանաւանդ արժանիք մը կը սեպենք իրեն այն սըրտմտութիւնը, թէ իր պատիւը պաշտպանելու ատեն էղած ըլլայ, զի նախանձայոյց էր իր պատիւին, եւ թէ երբ առանց մարդկային որ եւ նկատման, առանց բնաւ ազատութեան, մեծամեծներու իսկ առջեւ՝ ար-

դարին ու ճըշմարտին շատագով կը կենար : Ասոնցմէ գատ, բո՛ղ որ միշտ նախապաշարմանց դեմ պատերազմելու հարկադրեալ էր. ինք միշտ ազգային կրօնին եւ ազգային յառաջդիմութեան միօրինակ նախանձախնդիր ըլլալով, այն հասուն միտքերէն էր որ ոչ կրօնը յառաջդիմութեան վնասակար կը կարծեն, ոչ յառաջդիմութիւնը կրօնին. ասով երկու հակառակ կարծիքներու մեջ, երկուքին ալ դեմ մարտաւելու պարտաւորված էր : Մենք ալ կը վկայենք, իր փառքին համար արիաբար կըռռեցաւ մինչեւ վերջին կետը, խաւարի տգիտութեան եւ յետադեմ կարծիքներու դեմ. եւ գոհ սըրտով ըսենք, ի պատիւ յառաջդիմութեան փաստին, յայրանակով դուրս էլաւ մտած տածանելի պայքարէն, եւ որ աւելի մեծն է՝ ամբիժ եւ անդատապարտ...

Անն առաքինի կեանք մը. երբ մարդ մը ասանկ ապրեցաւ այս աշխարհիս վրա, երբ հայրենեաց սերը այնչափ հեռին տարաւ, երբ այնքան ծանալութիւններ մատուց իր ազգին, երբ ուրիշին օգտակար ըլլալու առիթը երբէք ձեռքէ չը փախցընելով՝ զանի միայն ունեցաւ ճըշմարիտ բերկրութիւն իր տառապեալ կենցաղին մեջ, եւ երբ ասանկ առաքինի վարքովը բարի օրինակ էղաւ ամենուն, անի՛ իր առաքելութիւնն ու առաւելումն ունեցած պարտքերը եւել եւելօք հատուց. պաշտօն մ'ունէր աշխարհիս վրա, այն պաշտօնը արժանապէս վարեց. մարդոց յիշատակութեանն ու Աստուծոյ վարձատրութեանց արժանի է անկէ ետքը : Ուստի Աստուծոյ ալ ուզեց կընքել տարածում իր կեանքը եւ ի հանգիստ կոչել զինքը... Այ՛ չ'է անի մեր մեջ : Ճըշմարիտ քրիստոնէի կեանքովն ապրեցաւ, ուղղափառ քրիստոնէի մանովը մեռաւ : Հող ծածկեց թափառ զանոր սիրտն անկեղծ, բայց սրացաւ հոգին յ'երկին՝ առնել Քրիստոսէ արդարներու պատրաստեալ պսակն անբառամ..... : Մեզի ուրիշ բան չը մնար հիմա ընելու, բայց երբ աշխատիլ անոր առաքինութեանցը հետեւելու, անոր պէս ընկերասէր, ազգասէր ու մարդասէր ըլլալու. զի ասոնցմով կ'ըլլայ ճըշմարիտ ու կատարեալ աստուածասիրութիւն, որ է միակ իսկական արժանիք յ'այս ըստօրինակ եւ փառք անկապուտ :

Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ